

Mardin’de 19. Yüzyıl İmar Faaliyetlerine Bir Örnek: Mor Cercis (Georgius) Kilisesi

Necla Kaplan, Gülsüm Mirzeoğlu Ok

Cite as [Atıf]: Kaplan, N. , & Mirzeoğlu Ok, G. (2025). Mardin’de 19. Yüzyıl İmar Faaliyetlerine Bir Örnek: Mor Cercis (Georgius) Kilisesi. *International Journal of Mardin Studies*, 6(1), 11-35. <https://doi.org/10.63046/ijms.1649361>

Article Type [Makale Türü]: Resarch Article [Araştırma Makalesi]

Received [Geliş]: March [Mart] 1, 2025

Accepted [Kabul]: June [Haziran] 19, 2025

First Published Online [Erken Görünüm]: Temmuz [July] 1, 2025

Published [Yayın]: July [Temmuz] 16, 2025

Pub. Season [Yayın Sezonu]: June [Haziran]

Plagiarism [İntihal]: This article has been scanned via a plagiarism software [Bu makalenin intihal içermediği teyit edilmiştir].

Review Process [Değerlendirme Süreci]: Double-blind peer review [Çift taraflı körleme].

Published by [Yayıncı]: Mardin Artuklu University [Mardin Artuklu Üniversitesi]

Copyright & License [Telif Hakkı & Lisans]: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 [Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır].

Ethical Statement [Etik Beyan]: This study does not require ethics committee approval [Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemektedir].

Conflict of Interest [Çıkar Çatışması]: There is no conflict of interest in this study [Çıkar çatışması beyan edilmemiştir].

AI Disclosure [Yapay Zeka Beyanı]: This article meets ethical standards on AI use. If AI tools were used, their role has been disclosed; if not, this note is for clarification [Bu makale, yapay zeka kullanımıyla ilgili etik standartlara uygundur. Kullanım varsa beyan edilmiştir; yoksa bu ifade bilgilendirme amacıyla eklenmiştir].

Mardin’de 19. Yüzyıl İmar Faaliyetlerine Bir Örnek: Mor Cercis (Georgius) Kilisesi

Necla Kaplan Gülsüm Mirzeoğlu Ok

Özet

Osmanlı İmparatorluğu’nun 19. yüzyılı, azınlık grupların çeşitli imar faaliyetlerinde bulunmalarına olanak tanıyan imtiyazların verildiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte Hristiyan dini mimarisi de canlanmış; yeni kiliseler inşa edilmiş veya mevcut yapılar onarılmıştır. Söz konusu mimari hareketlilik, Mardin’deki örneklerde de gözlemlenmektedir. Bu çalışmanın konusu olan 1885 tarihli Mor Cercis (Georgius) Kilisesi de bu bağlamda değerlendirilmesi gereken önemli bir yapıdır. Makalede, söz konusu kilise hem sanat tarihi disiplini çerçevesinde incelenmekte hem de 19. yüzyıl Osmanlı dönemi Mardin’inde gerçekleşen imar ve onarım faaliyetlerinin kilise üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle Mardin’deki Hristiyan dini mimarisi üzerine bir literatür taraması yapılmış; döneme ait belgeler incelenmiş ve 19. ile 20. yüzyıl yapıları araştırılmıştır. Mor Cercis Kilisesi yerinde gözlemlenmiş, plan ölçümleri alınmış ve fotoğraflarla belgelenmiştir. Yapının plan şeması, süsleme unsurları ve yapı malzemeleri açısından dönemin karakteristik özelliklerini yansıtır yansıtmadığı değerlendirilmiştir. Erken Bizans dönemine (4-7. yüzyıllar) ait klasik üç nefli bazilikal plan şeması, yöresel mimari unsurlarla yeniden yorumlanarak Mor Cercis Kilisesi’nde uygulanmıştır. Yapının dış cephe düzenlemesi ve iç mekânı oldukça sade tutulmuş olup, inşasında yerel sarı kalker taşından moloz duvar örgüsü tercih edilmiştir. Ayrıca Mor Cercis Kilisesi, aynı döneme ait Mardin’deki Mor Petrus-Mor Pavlus Kilisesi (1914), Meryem Ana Kilisesi (1860) ve Mor İsyö Kilisesi (Şeyh Mansuri Camii) ile karşılaştırılmış; bu yapılar tarihsel bağlam, malzeme, süsleme, cephe tasarımı, plan özellikleri ve yapı elemanları açısından analiz edilmiştir. Sonuç olarak, Mor Cercis Kilisesi’nin hem çağdaşı olan yapılarla hem de 20. yüzyılın erken dönemine ait örneklerle belirli benzerlikler ve ayrışmalar sergilediği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: 19. yüzyıl, Hristiyan dini mimarisi, Mor Cercis Kilisesi, Mardin.

Öne Çıkanlar

- Mor Cercis Kilisesi, 19. yüzyıl Mardin’inde Hristiyan mimarisinin bir örneği olarak incelenmiştir.
- Yapı, erken Bizans plan şeması ile yerel mimari unsurların birleşimini yansıtmaktadır.
- Çağdaş kiliselerle karşılaştırılarak benzerlik ve farkları ortaya konmuştur.

Giriş

Bu makalede, Mor Cercis (Georgius) Kilisesi, tarihsel ve mimari özellikleri bağlamında ele alınmaktadır. Yapının bulunduğu Mardin kentinin ve kilisenin tarihi incelenmiş; yapı yerinde gözlemlenmiş, ölçümleri yapılmış ve fotoğraflarla belgelenmiştir. Çalışmada metodolojik olarak, dönemin benzer yapıları ile Mor Cercis Kilisesi'nin karşılaştırılması yöntemi benimsenmiştir. Kiliseyi değerlendirmeye geçmeden önce, yapının bulunduğu Mardin'deki Süryani mimarisine kısaca değinmek, bu alandaki literatürü gözden geçirmek ve kilisenin inşa edildiği 19. yüzyılda Mardin'in sosyal ve idari yapısıyla Hristiyan dini mimarisindeki imar faaliyetlerini özetlemek; konunun tarihsel bağlamını ortaya koymak ve kilisenin dönemsel özelliklerini daha iyi anlamak açısından faydalı olacaktır.

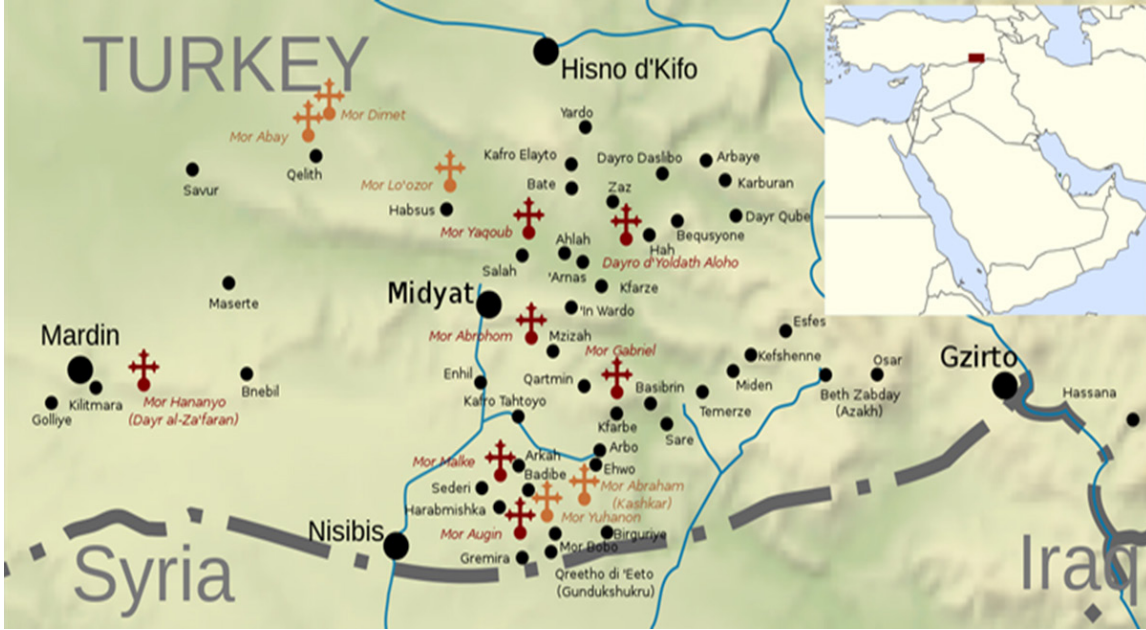
Şimdiye kadar yapılmış akademik çalışmalar göstermektedir ki, Süryaniler kilise ve manastır yapıları bakımından zengin bir mirasa sahiptir. Süryanilerin yoğun yaşadığı şehirlerden biri olan Mardin¹, Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan tarihi bir şehir olup ve Hristiyan topluluğun yoğun yaşadığı Turabdin bölgesinde² bulunmaktadır. Turabdin Bölgesi Mezopotamya, Anadolu ve Suriye'nin kesiştiği bölgedir (Palmer, 1990, s. xix; Keser, 2000, s. 8; Demir, 2012, s. 44-45). Üç kolun da beslediği bu bereketli bölge, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve özellikle Süryani³ Hristiyan merkezlerinden

1 Günümüz Mardin ilinin, Geç Antik dönemde Turabdin bölgesine dâhil olup olmadığı konusu tartışmalı olup bazı kaynaklarda Mardin Turabdin Bölgesine dâhil edilmezken (Palmer, 1990, s. xix-xxii), bazı kaynaklarda dâhil olduğu aktarılmaktadır (Jules, 1967, s. 324; Demir, 2012, s. 60-61). Sonuç itibarıyla bugün Turabdin denilen bölge Mardin il sınırları içinde kalmaktadır.

2 Geçmiş MÖ 13. yüzyıla kadar dayandırılan, özellikle Asur ve Babil krallarının belgelerinden hakkında bilgi edinilen Turabdin, Mezopotamya Ovası'na bakan engebeli bir alandır. Bu alanda pek çok önemli manastır kurulmuştur. Bu nedenle Avrupalı yazarlar, manastırların çokluğu ve bölgenin yüksekliği nedeniyle burayı "Doğunun Athos Dağı" (Yunanistan'daki) olarak tanımlamışlardır. Ayrıca buradaki sayısız kilise ve manastırlardan dolayı Turabdin "Tanrı Hizmetkârları Dağı" anlamıyla da açıklanmaktadır (Bell, 1982, I; Brock, 1999, s.24). Masius Dağı, İzla Dağı ve "Köleler Dağı" olarak da bilinen (Palmer, 1990, s. xix) Turabdin bölgesi; coğrafik olarak Antik dönem Nisibis (Nusaybin), Edessa (Urfa) ve Amid (Diyarbakır) şehirlerinin oluşturduğu üçgenin doğu kanadı boyunca uzanan bölge olarak tanımlanırken (Bell, 1982, I; Delcogliano, 2006, s. 312-313), bazı kaynaklarda Mardin'i içine almamaktadır (Palmer, 1990, s. xix-xxii).

3 Orta Doğunun en eski halklarından olan Süryanilerin tarih boyunca orijin olarak bu coğrafyaya ait oldukları ve atalarının Asuriler, Aramiler ve Keldaniler olduğu bilinmektedir (Bokförlag, 2008, s.18). Süryani isminin kökeni konusunda çok farklı görüşler öne sürülmüştür. Birinci görüş, Suriyeliler anlamına gelen Süryani isminin kabul edildiği görüştür. 'Sur' ismini Yunanlılar Lübnan'ın Akdeniz kıyısında kalan tüm bölgeye vermişlerdir. On iki havarî Sur bölgesinde oldukları için, havarilere 'Surin' denilmiştir. Havariler Hristiyanlık inancını yaymaya başladıklarında onlara inanan ve onların yolundan gidenler de, 'Surin' olarak çağrılmaya başlanmıştır (Durak, 2011, s. 20). İkinci görüş ise, Süryani isminin Pers kralı Sirus'tan (Keyhüsrev) geldiğini iddia etmektedir. Bu görüşe göre, Sirus, Yahudileri Babil'in esaretinden kurtarmış ve kendilerinin Kudüs'e dönmelerine izin vermiştir. Yahudiler de Sirus'a duydukları minnettarlıktan ötürü kendilerine Surin ismini vermiştir (Yakup, 1985, s.2). Kökleri Aramilere dayanmakta olup dilleri Süryanice'dir. Süryanice, çok kadim bir lisan olup, Aramice'nin bir lehçesidir. Geç Asur İmparatorluğu'nun son yıllarında önemli bir dil haline gelen Aramice, beşinci yüzyılda Pers İmparatorluğu'nun idari lingua franca'sı olarak kabul edilmiştir ve bu dönemin başlarında Bereketli Hilal ve Güneydoğu Anadolu'da, giderek artan çeşitli lehçe biçimlerinden birinin veya diğerini konuşan topluluklar bulunmaktaydı. Süryanice de bu lehçelerden biriydi. Başlangıçta Roma İmparatorluğu'na bağlı küçük bir krallık olan Osrhoene'nin lehçesi olan Süryanice, zamanla geniş çapta kabul gören bir edebi standart ve Aramice konuşulan bölgelerdeki topluluklar için temel bir kimlik işareti haline geldi (King, 2019, s.1).

biri olmuştur (Şekil 1). Nitekim Turabdin bölgesiyle bağlantılı olarak Hristiyan mimari geleneğinin Mardin'de de sürdürüldüğü günümüze gelen yapılardan anlaşılmaktadır.

Şekil 1: (<https://www.google.comvoyageturkey.FTurabdin-Region> - Erişim Tarihi: 16.03.2024)

Arkeolojik kazılarla ortaya çıkan mimari kalıntıların⁴ ve çeşitli dönemlerde yapılmış onarımlarla günümüzde ayakta kalan kilise ve manastırların varlığı, Geç Antik Dönemden beri bazı dönemlerde yaşanan tarihi olaylar nedeniyle kesintili de olsa Mardin ve çevresinde tarih boyunca kilise imar faaliyetlerinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim 5. yüzyıla tarihli Mor Gabriel Kilisesi (Ahunbay, 2021, s.170), 6. yüzyıl tarihli Salah'taki Mor Yakup Kilisesi⁵ ile Ambar Köyü Kilisesi (Mango, 1982, 47-70; Hollerweger, 1999, 126-127; Keser Kayaalp, 2021, s.114; Kaplan, 2021, s.459-483; Kaplan, 2022, s.98-105) ve diğer kalıntılar⁶ Erken Hristiyanlık Döneminde bölgedeki imar faaliyetlerinin yoğunluğunu göstermektedir. Hah Köyü'ndeki 8. yüzyıla tarihli Mor Yuhanon Manastırı (Keser Kayaalp, 2012, s. 74-78), 10. yüzyıla tarihlendirilen (Pognon, 1907, s.93) ancak 12. yüzyıl tarihli taş işçiliğine dayandırılarak Orta Çağ'da ciddi onarım geçirdiği belirtilen (Ahunbay, 2021, s.172-173) Keferzi Köyü'ndeki Mar Azizael (Mor İzozoel) Kilisesi Orta Çağ'ın önemli yapılarıdır. Bunların yanı sıra Mardin Metropoliti Yuhannon'un çabasıyla 12. yüzyılda bölgede

4 Günümüzde bir kısmı ayakta ancak önemli bir kısmı arkeolojik kazılarla ortaya çıkmış Nusaybin'deki Mor Yakup Katedrali'nin kalıntıları (Keser Kayaalp ve Erdoğan, 2013, s.137-154) ile Dara Antik Kenti alanındaki kalıntılar (Keser- Kayaalp ve Erdoğan, 2017, s. 156-157) önemli örneklerden sadece bazılarıdır.

5 Salah'taki Mor Yakup Kilisesi, Midyat'taki Mor Gabriel Kilisesi ile benzer bir plan şemasına sahip olması nedeniyle 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Hollerweger, 1999, s.126-127; Bell, Berchem, ve Strzygowski, 2015, s. 179)

6 Bölgedeki Hristiyan yapı kalıntıları ile ilgili detaylı bilgi için bk. Socin, A., 1881; Wiessner, 1981-1993; Sinclair, 1989; Palmer, 1990; Lafli, 2009, s.25-27; Palmer, 2010; Keser Kayaalp ve Erdoğan, 2013, 137-154; Korkut, 2019; Elyiğit, 2020; Keser Kayaalp ve Diğerleri, 2022.

pek çok yapı restore edilmiş ya da yeni inşa edilmiştir. Örneğin Kılıt'taki Mor Abay Manastırı'nın da yine onun dönemine genişletildiği bilinmektedir (Keser Kayaalp, 2022, s.9). Hristiyan cemaatinin ibadet ihtiyacını karşılamak için yapmış olduğu imar faaliyetlerinin 19. ve 20. yüzyılda yeniden canlandığı, Mardin'deki bu dönem kiliselerinden ve yine bu dönemde yapılan ciddi onarım ve restorasyon faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Nitekim günümüzde Mardin merkezde Ermeni ve Süryani cemaatlerin (Ortodoks ve Katolik) 19. ve 20. yüzyıla tarihli kiliseleri bulunmaktadır (Kaplan, 2022).

Bir değerlendirme niteliğinde olan bu makalede, Mardin'deki kilise mimarisinin geçmişinin kronolojik ana hattını ortaya koymak için literatür taraması yapılmış, yapıyla ilgili belgeler irdelenmiş ve yöredeki aynı dönem yapılar ile Mor Cercis Kilisesi incelenerek yapılmış araştırmanın sonucunda elde edilmiş bilgiler paylaşılmaktadır. Çalışmada Süryani dini mimarisinde terminolojik bir standart oluşturmak için mimari bölüm isimlerinin ifadesinde Süryanice kelimeler kullanılmaya özen gösterilmiştir.

Mardin Süryani dini mimarisi ile ilgili literatür

Mardin, çok kültürlü ve çok dinli bir kent olarak dikkat çekicidir. Kent, tarihî önemini yansıtan zengin taşınmaz kültür varlıklarından olan İslami Dönem yapılarıyla⁷ birlikte Hristiyan dini mimarisiyle de bir açık hava müzesi görünümündedir. Hristiyan dünyasında kutsal kabul edilen Turabdin Bölgesi⁸ sınırları içinde kalan Mardin'deki mimari yapılar ve kalıntılar, zengin bir katalog sunması nedeniyle oldukça ilgi görmüş ve burayla ilgili şimdiye kadar çok çeşitli araştırmalar yapılmıştır⁹. Bölgedeki Hristiyan mimarisine ilk kez dikkat çeken araştırmacıların Henri Pognon (1907)¹⁰ ve Getrude Bell (1911)¹¹ olduğu bilinmektedir. Bölgede geniş çapta araştırmalarda bulunan Wiessner (1982), *Christliche Kultbauten im Tūr Abdīn*, adlı kitabında Turabdin'deki

7 Mardin'de günümüzde ayakta ve aktif olan İslami Dönem camiler, medreseler, zaviyeler ve türbeler bulunmaktadır (Yeşilbaş ve Irmak, 2023, s.22-43).

8 Turabdin; Süryani Kilisesinin geliştiği, yoğun kilise ve manastır imar faaliyetinin meydana getirildiği önemli bir Süryani Ortodoks Patriklik merkezi ve kutsal bölgedir (Bilge, 2012, s. 508).

9 Bu alanda özellikle de Avrupalı seyyahlar tarafından yapılmış araştırmalar, bu coğrafyadaki yapı listesinin kataloğunu oluşturan ilk araştırmalardır. Bunlardan bazıları; Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibungen nanch Arabien und andern umliegenden Landern* 2, Kopenhagen, 1778, Albert Socin, *Zur Geographie des Tur 'Abdin*, ZDMG 34, Leipzig, 1881, Henri Pognon, *Inscriptions sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamie, et de la région de Mossoul*, Imprimerie nationale-Gabalda, Paris, 1907, Max Van Berchem, Josef Strzygowski ve Gertrude Lowthian Bell, "The Churches and Monasteries Of The Tur Abdin", Amida, Heidelberg, 1910, Gertrude Lowthian Bell, *Amurath to Amurath*, London, 1911, Gertrude L. Bell ve *The churches and monasteries of the Tur Abdin* (Marlia Mundell Mango'nun önsözüyle). Pindar Press, London, 1982; Gernod Wiessner, *Christliche Kultbauten im Tūr Abdīn*, Cilt: 4, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1982. Süryani geleneklerinin, kültürünün ve kiliselerinin yeri olan Tur Abdin bölgesi, Batılı araştırmacı ve seyyahlar tarafından hâlâ merak edilmeye ve ziyaret edilmeye devam edilen konumunu korumaktadır (DelCogliano, 2006, s. 311-349).

10 Pognon (1907)'un *Inscriptions sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamie, et de la région de Mossoul*, başlıklı yayını, Suriye ve Mezopotamya'daki kitabelerin kataloğunu sunması nedeniyle önemli bir kaynaktır.

11 Bell, 1910'da yayımladığı *Amurath to Amurath* başlıklı kitabında Turabdin bölgesinden ve Mardin'den bahsetmektedir. Bölgede yaptığı geziden edindiği izlenimlerini anlattığı bu eserde, mimari yapılarla ilgili bilgiler vermekte ve bunları resimlerle desteklemektedir (Bell, 1911, s. 300-323).

Hristiyan kült yapılarını yayımlamıştır¹². Palmer (1990), Monk and Mason on the Tigris Frontier: The Early History of Tur Abdin başlıklı kitabında Tur Abdin Bölgesini ele alarak buranın erken tarihini ve buradaki bazı eserleri incelemiştir¹³. Süryani Ortodoks mimarisi ve tarihi ile ilgili bir başvuru kaynağı olmasına karşın bu eserde, Mardin merkezdeki Hristiyan yapılarına değinilmemiştir. Turabdin bölgesindeki yapılara değinen bir diğer çalışma da Keser'in (2002), Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi isimli yüksek lisans tezinden üretilmiş kitabıdır¹⁴. Keser, incelediği yapılar üzerinden Süryani Ortodoks dini mimarisini ortaya koymaya çalışmıştır¹⁵. Yine Keser-Kayaalp'in (2021) Church Architecture of Late Antique Northern Mesopotamia adlı eseri, Süryani dini mimarisi alanında yapılmış en güncel yayındır.

Basımı güncel ancak 1970'li yıllarda yapılmış araştırmaları içeren, Ahunbay'ın (2021) Güneydoğu Anadolu'da Geç Antik-Erken Orta Çağ Yapıları isimli kitabı da bölgedeki erken Orta Çağ mimarisi için önemli bir başvuru kaynağıdır. Güncel basımlardan bir tanesi olan Kaplan'ın (2022), Mardin (Merkez) Hristiyan Dinî Mimarisi isimli kitabı, Mardin merkezde bulunan, günümüzde ayakta olan ve ziyaret edilebilen kiliseleri (Süryani, Ermeni ve Keldani Cemaatlara ait) toplu olarak sunmaktadır. Ancak bu çalışmada da Mor Cercis (Georgius) Kilisesi'ne¹⁶ yer verilmediği görülmektedir. Tüm bu kaynaklara ilaveten, Akyüz'ün (1998) Mardin İli'nin Merkezinde, Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi isimli kitabı ve Çelik'in (2014), Turabdin'de Kalanlar adlı kitabı da yöredeki yapıları bir arada sunan önemli başvuru kaynakları olarak sayılabilir. Bu alanda yapılmış tezler de giderek artmaktadır. Elyiğit'in (2020), Mardin İli ve İlçelerindeki Manastır Mimarisi başlıklı doktora tezi ile Dinç'in (2023) Mardin Kırsalındaki Süryani Dini Mimarisinin İncelenmesi ve Koruma Yaklaşımları başlıklı doktora tezi bunlardan bazılarıdır.

Tüm bu referans kaynaklara bakıldığında, şimdiye kadar Turabdin bölgesi Hristiyan yapıları üzerine yapılmış önemli bir literatür oluştuğu anlaşılmaktadır¹⁷. Bu araştırma ve yayınlar Mardin merkez ve çevresindeki kiliseler ve manastırlar hakkında bilgi sahibi olunmasına imkân sağlamaktadır.

12 Bölgedeki yapıların durumunu fotoğraf ve çizimlerle gösteren araştırmacı yapılarla ilgili kısa açıklamalar da yapmıştır (Wiessner, 1982, s. 1.-4. Ciltler).

13 Araştırmacı, detaylı bir tarihsel incelemeyle Midyat Mor Gabriel Manastırı ile Tur Abdin'i tanıtmaya çalışmıştır (Palmer, 1990).

14 Keser (2002), Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi, isimli çalışmada Mardin Merkezdeki kiliselerden sadece Deyrulzafaran Manastır Kiliseleri, Kırklar Kilisesi, Mor Petrus ve Mor Pavlos (Mor Bitris) Kilisesi ile Mor Mihayel Kiliselerine değinmiştir.

15 Süryani dini mimarisini ele alan Türkçe yazılmış ilk çalışma olması nedeniyle kaynak olarak sıklıkla kullanılmış bu çalışmada Mor Cercis (Georgius) Kilisesi'ne değinilmemiştir.

16 Kilisenin ismi Mor Georgius ve Cercis olarak anılmaktadır. Metin boyunca hem anlatımda tutarlılığı sağlamak hem de en çok tercih edilen ifade olması nedeniyle Mor Cercis ismi kullanılmaktadır.

17 Bu alanda yapılmış diğer araştırmalar ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Leroy Jules, "Recherches archéologiques sur les églises du Tur 'Abdin", Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 111-2, 1967, s.326-329; ayrıca Helga Anschütz, Die syrischen Christen vom Tur 'Abdin: eine altchristliche Bevölkerungsgruppe zwischen Beharrung, Stagnation und Auflösung. Das Östliche Christentum 34. Würzburg, 1984.

Ancak bu alandaki literatüre bakıldığında bir dönem eseri olan bu kilise ile ilgili şimdiye kadar Sanat Tarihi Bilimi bağlamında monografik bir çalışma yapılmadığı söylenebilir. Buna karşın Mor Cercis Kilisesi, Dinç'in (2023) doktora tezinde Mardin kırsalındaki bir kilise olarak mimari açıdan etraflıca incelenmiş olmakla birlikte tarihsel arka plan yani dönem özelliği bağlamında değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla Mardin Merkez'de bulunan Mor Cercis (Georgius) Kilisesi'nin tarih ve sanat tarihi disiplini bağlamında yeterli bir araştırmaya konu olmadığı aşikârdır. Bu nedenle akademik alanda az bilinen bir kilise olarak kaldığı düşünülmektedir. Kiliseyi, 19. yüzyıl dönem özelliği bağlamında ele alan bu makalede yapının; yeri ve konumu, kısa tarihçesi ve mimari özellikleri ile günümüzdeki durumu açıklanmaya çalışılacaktır. Bunun yanı sıra bu kilise bağlamında 19. ve 20. yüzyılda Mardin'de yapılmış dini mimari imar faaliyetlerine bakmak ve böylece söz konusu dönemin Mardin özelinde anlatmaya çalışmak hedeflenmektedir. Bu yüzyıllarda Mardin'de yapılmış Hristiyan yapı inşa ve onarım faaliyetlerinin daha iyi anlaşılması için dönemin sosyal ve idari yapısı ile mimari faaliyet ortamına göz atmak faydalı olacaktır.

19. yüzyılda Mardin'de sosyal ve idari yapı ile hristiyan dini mimari imar faaliyetleri

Osmanlı Devleti döneminde 19. yüzyılın sonlarına kadar Süryaniler, sadece Süryani yerleşim yerlerinde yaşarken sonraki dönemlerde bu durum değişmiş ve Müslümanlar ve Süryaniler bir arada yaşamaya başlamışlardır (Turan, 2019, s.42). Bu dönemde yoğun Süryani yerleşimi olan Turabdin'de seksen Süryani köyü varken, 20. yüzyıl ile birlikte Midyat-Nusaybin ve Midyat-Cizre güzergâhında kırktan daha az Süryani köyü kalmıştır (Sarı, 2011, s.324).

Süryani Ortodoks Kilisesi'nin, Türkiye sınırları içerisinde dört metropolitlik merkezi bulunmaktadır. Bunlar: Turabdin Metropolitliği, Mardin ve Diyarbakır Metropolitliği, Adıyaman Metropolitliği ve İstanbul Metropolitliğidir. Turabdin Metropolitliğinin merkezi Midyat'tır. Midyat, Şırnak, Nusaybin ve çevresinde yaşayan Süryaniler dini açıdan Turabdin Metropolitliğine, Mardin ve Diyarbakır'da yaşayan Süryaniler Mardin ve Diyarbakır Metropolitliklerine, Adıyaman, Malatya ve Elazığ'da yaşayan Süryaniler Adıyaman Metropolitliğine, Ankara, İstanbul ve Türkiye'nin batısında yaşayan Süryaniler İstanbul Metropolitliğine bağlıdır. Mardin çevresinde ise on tane Süryani köyü kalmıştır. Göçler neticesinde bugün sadece Süryani halkın yaşadığı bir Süryani köyü mevcut değildir (Sarı, 2011, s. 324).

19. yüzyılın başlarında Mısır ve Ürdün'den geçerek Suriye'ye gelen Oryantalist Buckingham'ın "Travels in Mesopotamia" adlı seyahatnamesi, Osmanlı Devleti'nin güney şehirleriyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Buckingham'ın¹⁸ 1816 yılında geldiği Urfa şehrinden sonra Diyarbakır'ı,

¹⁸ James Silk Buckingham, 1800'lü yılların başından itibaren Mezopotamya'ya gönderilmiş en önemli İngiliz oryantalistlerinden birisidir. İngiltere'de 1786 tarihinde dünyaya gelen Buckingham, yazar ve oryantalisttir (Buckingham, 1855: 95). Sürekli doğu ve oryantalizm konularında yayınlar yapan

Mardin'i¹⁹, Musul'u, Kifri'yi ve Bağdat'ı ziyaret ettiği bilinmektedir (Tekin, 2020, s.117).

19.yüzyıl,Hristiyanlarındünyanınher yerindeaktifmisyonerlikfaaliyetine başladığı yüzyıl olmuştur. Bu 'Misyon Yılı'ndan Mardin de etkilenmiştir. Bu yüzyılda Mardin'de birçok okul inşa edilmiştir. Kilise inşasından daha çok tadilat ve yeniden onarım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Mevcut olan Süryani kiliseleri okul olarak kullanılmış olup, Osmanlı Tarihi ve fenni ilimler okutulmuştur. Nitekim Süryani kaynakları, 19. yüzyılda Mardin'de özellikle Kırklar Kilisesi okulundan bahsetmektedirler (Özcoşar, 2006, s.267).

Bu yüzyıl Mardin'inde, kültür, bilim, eğitim ve mimari profilinin şekillenmesi, Osmanlı Dönemi'nin siyasi gelişmeleri ile doğrudan bağlantılı olmuştur. Özellikle 19. yüzyıl Osmanlı'sında Tanzimat Fermanı'nın (1839) tamamlayıcısı olan Islahat Fermanı'nın²⁰ (1856) yürürlüğe girmesiyle, gayrimüslim halklarına yaşantısı ve büyük oranda din faaliyet ve imar-onarım faaliyetleri doğrudan etkilenmiştir. Çünkü bu fermanla birlikte Hristiyan ve gayrimüslim diğer halklara dini serbesti yani ayin yapma, mezhep seçme gibi hakların yanı sıra ibadethanelerin aslına uygun olarak onarılmasının ve tadilatının yapılmasının da izni verilmiştir (Tanör, 1992, s.26; Özhazinedar, 2024, s.767). Tanzimat ve sonrasında Islahat Fermanlarının etkileri Mardin ve çevresinde de görülmeye başlamıştır. Tanzimat'ın uygulandığı her sancakta olduğu gibi Mardin'de de gayrimüslimler idari yapı içinde yer almış olup tüm haklarına sahip olmuşlardır (Özcoşar, 2006, s. 180).

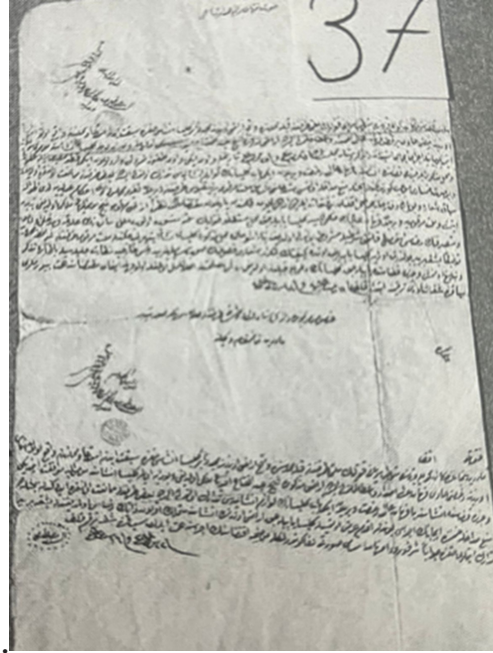
19. yüzyılda Islahat Fermanı'na dayanılarak Hristiyan cemaatlerine kilise inşası için izin verildiğini gösteren ferman belgeleri bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, I. Abdulaziz Döneminde (1861-1876), 1865 senesine ait bir emirnamedir (Şekil 2). 37 numaralı belgede: Mardin Kazası'na bağlı Göllü Köyü'nde Süryani Katolik Milleti bir kilise inşa etmek istemişlerdir. Bunun için ferman almalarına rağmen, kiliseyi inşa etmek istedikleri arazi Şeyh Abdulfettah'a ait olduğundan ve kendisinin rızası olmadığından konu, Güneydoğu Meclisi'ne intikal etmiştir. Bu hüküm, inşa edilecek kilisenin arazisinin de Süryani Katolik milletinden birine ait olması gerekmektedir. Sonuç itibarıyla ile kilise farklı bir bölgeye inşa edilmiştir (Akyüz, 2002, s. 46).²¹

Buckingham "Calcutta Journal (1818)", "Oriental Herald and Colonial Review (1824-1829", "Oriental Quarterly Review (1830)" ve "Oriental Herald (1830)" isimli gazeteleri kurmuş ve "Travels in Palestine, through the countries of Bashan and Gilead (1822)", "Travels among the Arab Tribes inhabiting the East of Syria, and Palestine (1825)", "Travels in Mesopotamia (1827)" ve "Travels in Assyria, Media, and Persia (1830)" isimli seyahatnameler kaleme almıştır (Banker, 1886: 202; Tekin, 2020: 121).

19 1826 yılında Mardin'e gelen Oryantalist Buckingham gayrimüslimlerin ata bindiklerinden, bunun Müslüman halkın tepkisini çekmediğinden bahsetmektedir. Aslında bu davranışın o dönemde Şam'da Müslümanları sinirlendirdiğinden ancak bu durumun Mardin'de öyle olmadığını göstermektedir (Özcoşar, 2006, s.192).

20 Hukukî açıdan Islahat da Tanzimat Fermanı gibi bir "ferman"dır (Demirci 1999:111)

21 Gabriel Akyüz'ün çevirileriyle birlikte yayımladığı Süryanilerle ilgili Osmanlı arşivinde bulunan diğer belgeler için bk. Gabriel Akyüz, Osmanlı Devleti'nde Süryani Kilisesi: Osmanlı Padişahları Tarafından Süryani Kilisesinin Ruhani Liderlerine Gönderilen Fermanlar, Mardin, 2001.

Şekil 2: Emirname Sureti, 1865, Dönem: 1. Abdulaziz, Belge 37. (Akyüz, 2002, s. 46'dan alınmıştır).

Söz konusu belgeden yola çıkarak, 19. yüzyılda gayrimüslim vatandaşlara kilise inşası için imtiyazlar tanındığı yani bir serbesti olduğu söylenebilir. Göllü Köyü Kilisesi'nde olduğu gibi yeni bir kilise inşa etmenin yanı sıra daha önce var olan harabe ya da küçük olan kiliselerin yeniden inşa edildiği örnekler mevcuttur. Yeniden inşa edilmiş bu kiliselerden bir tanesi de aşağıda detaylıca değinilen Mor Cercis (Georgius) Kilisesi'dir.

Mor Cercis (Georgius) Kilisesi

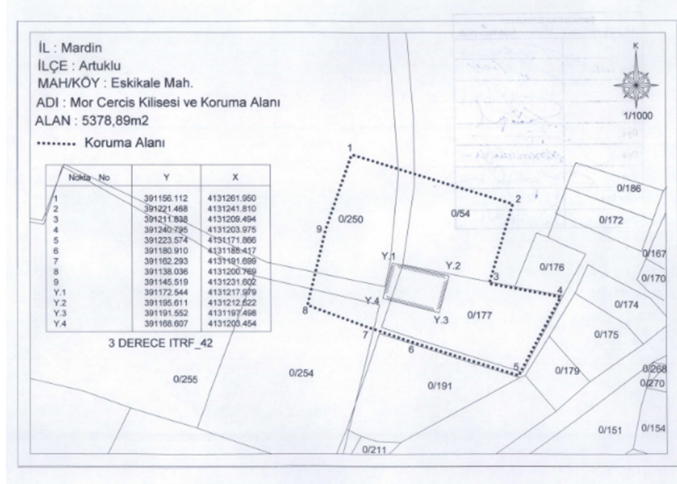
Yeri ve konumu

Mor Cercis Kilisesi, Mardin ili, Artuklu ilçesi, Eskikale Mahallesi'nde 177 no'lu parselde yer almaktadır (Şekil 3). Eskikale (Kıl'ıt Mara), Nusaybin yolu üzerinde, Deyr-ül Zafaran yol ayrımında, Mardin'e 4 km uzaklıkta bulunmaktadır (Şekil 4). Kıl'ıt Mara tepesinin kuzeyindeki Eskikale Köyü'nün kuzeybatısında bulunan bu kilise, çevreye hâkim yüksek bir ana kaya üzerine kurulmuştur. Eskikale Köyü, Süryaniler için önemli bir yere sahiptir. Süryani kaynakları tarafından aktarılan bilgiye göre; Süryani Kilisesi'nin en üst makamlarında bulunan bazı görevliler burada yetişmiştir. İncidiş'in (2012) aktardığına göre Üç patrik; P.1. Abdullah (1520-1556), P.2. Yakup (1847-1871), P.2. Abdulmesih (1895-1905) ve Mafiryan²² Baslios 2.İbrahim (1496-1507) burada görev yapmıştır. Beş metropolit; Filüksinos Habib Matira (1487), Diyarbakır Metropoliti Şemun (1583), Deyrulzafaran Metropoliti Timotheos

²² Mafiryan, Doğu'daki Piskopos/Metropolit başta olmak üzere, tüm kategorilerdeki din adamlarının takdis ve atama ile görevden alma, yetki sahasına giren bölgelerde tüm piskoposluk görevlerini yerine getirme yetki ve sorumlulukları arasındadır. Bu bilgi için bk.

<http://www.deyrulzafaran.org/turkce/detay.asp?id=148&kategori=MAKALELER> (Erişim Tarihi: 06.07.2024).

Yeşu (1597-1629), Bitlis Metropoliti Ustetaus Abdullah (1775-1800), Evrensel Metropoliti Kurilus Yakup (1836) ve bir astrolog papaz bu köyde yetişen kişilerdir (İncidiş, 2012, s.9; Uygur, 2015, s. 102).

Şekil 3: 1/1000 ölçekli koordinatlı korunma alanı haritası (Mardin Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

Şekil 4: Mor Cercis Kilisesi kuş bakışı görünümü (Mardin İli Kültür Envanteri, 1. Cilt s.87'den alınmıştır.)

Tarihçesi

Mor Cercis adına yörede çok sayıda kilise bulunmaktadır. Mor Cercis'e atfedilen kiliselerden bir tanesi de Eskikale'deki Kilisedir. Eskikale'deki Mor Cercis Kilisesi, güneye bakan dış kapısı üzerindeki Süryanice-Gerşuni²³ olarak yazılmış kitabenin (Şekil 5) metni:

“Kilisenin başlangıcı Allah'ın adıyla olmuş, bitmesi de onun inayetiyle olacaktır. M.S. 1885 yılında Patrik III. Petrus döneminde Mor Cercis Kilisesi, mümin ve hayırsever kişilerin katkısıyla inşa edilmiştir.”

23 Gerşuni: Süryanice harfler kullanılarak yazılan Arapça yazı biçimidir (Telli ve Top, 2021).

Şekil 5: Mor Cercis Kilisesi Güney yönünde bulunan giriş açıklığı ve onarım kitabesi (Yazar, 2024)

Bu kilisenin esasında 793 senesinde inşa edildiği ancak küçük olduğu için yıktırıldığı bunun yerine bugünkü yapının 1885 yılında tekrar inşa edildiği ve 1893 yılında da 3. Patrik döneminde kduşkudşin²⁴ eklendiği bilinmektedir (İncidiş, 2012, s.7-8; Uygur, 2015, s.102). Yapı, Behnan İncidiş tarafından aslına uygun olarak 2008-2009 yıllarında tekrar onartılmış ve yapının alanına altı lojman binası, bir divanhane salonu ve bir kültür salonu eklenerek genişletilmiştir (İncidiş, 2012, s.11).Günümüzde Süryani bir ailenin²⁵ gözetimi altında olan yapı, sağlam olup ziyarete açıktır.

Yapının mimari özellikleri ve planı

Kilise, dıştan 24.10 x 14.30 m ölçülerinde, doğu - batı doğrultusunda uzanan bir haykloya²⁶ (iç mekân-naosa) ve doğu uçta üç bölümlü mezbah bölümünden oluşan dikdörtgen bir alana sahiptir. Hayklo, iki sıra ikişer ayak dizimi ile üç nef ayrılmıştır (Şekil 6). Nefler, madhbhoya²⁷ (mezbaha, apsis) dik

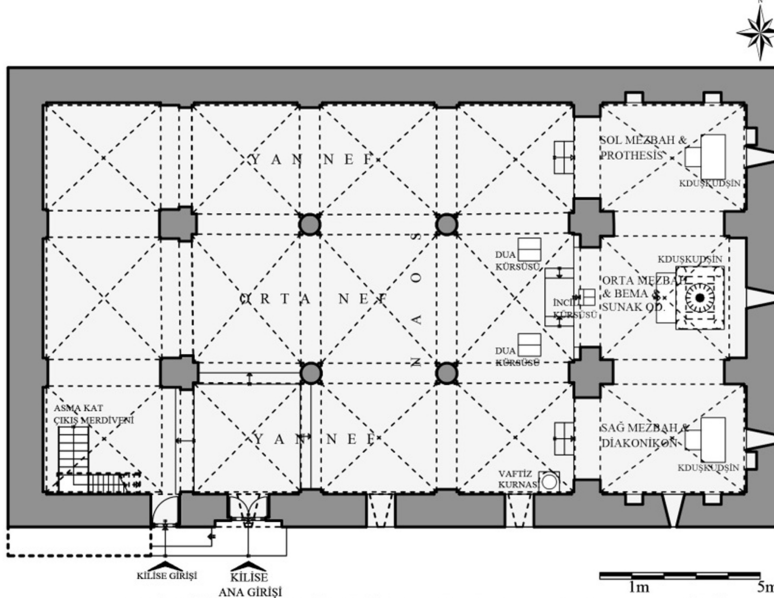
²⁴ Kduşkudşin, Kilisenin mihrap bölümünde yer alan, ayinlerin icra edildiği yerdir (Durak, 2011, s.66; Demir, 2015, s.37). Kelime manası ise, 'Kutsalın Kutsalı'dır. Terminolojide sunak/altarın karşılığıdır (Kaplan, 2022, s.191). Kduşkudşin, Süryani kiliselerine özgü mimari ve liturjik bir eleman olarak karşımıza çıkmaktadır (Telli, 2022, s.18).

²⁵ Bir Süryani ailesi, kilisenin sorumluluğunu üstlenmiş olduğu için kiliseye giriş hususunda onlardan izin alınmıştır.

²⁶ Süryani Kilisesi Mimarisinde geçen "Hayklo" terimi, Bizans dini mimarisinde kullanılan 'Naos' teriminin karşılığıdır. Yani kilisenin dua bölümü, cemaate ait bölümdür (Durak, 2011, s.71; Kaplan, 2022, s.191).

²⁷ Süryanice bir terim olan "madhbho" (Mihrap / Mezbah) sözcüğü, Bizans dini mimarisinde kullanılan ve kutsal yönü yani doğu ucu gösteren "apsis" veya "Bema" teriminin karşılığıdır. Süryani kilisenin sunak bölümü, ayinin icra edildiği bölümdür (Durak, 2011, s.65; Demir, 2015, s.37; Kaplan, 2022, s.191).

uzanmaktadır. Kilisenin örtü sistemi, ayaklara ve sütunlara oturan çapraz tonozdur.

Şekil 6: Mor Cercis Kilisesi Planı (Çizim: Dinç, 2023, s.342'den alınmıştır²⁸).

“L” planlı avlu içinde yer alan kilise, yüksek korunaklı duvarlarla çevrelenmiştir. Kilise avlusunun güneydoğusunda bir mezarlık alan bulunmaktadır. Mor Cercis Kilisesi'nin iki giriş açıklığı bulunmakta ve bunlar güney cephede yer almaktadır. Yapı, dıştan ve içten oldukça sade bir görünüme sahiptir. 2009 yılında restore edildikten sonra kullanıma hazır hale getirilen kilise, sarı kalker kesme taş ve moloz taş duvar örgü tekniğinde inşa edilmiştir (Şekil 7). Kilisenin, kuzey ve batı cephelerinde duvarı hareketlendiren hiçbir süsleme unsuru mevcut değildir. Güney cephesinde bulunan iki adet giriş açıklığı ve basık kemerli pencere açıklıkları cepheyi hareketlendiren unsurlardır.

Şekil 7: Mor Cercis Kilisesi batı (sol) ve doğu (sağ) cepheleri (Yazar, 2024)

Güney cephe ile benzerlik gösteren doğu cephesinde duvarın kornişinde ikili friz silmenin altında boyutları küçük olan üç adet dikdörtgen pencere

²⁸ Dr. Erdal Dinç'e, kilisenin plan çizimini paylaşma nezaketinde bulunduğu için şükranlarımızı sunarız.

açıklığı yer almaktadır (Şekil 8, sol). Taşların biyolojik yapısındaki bozulmadan dolayı renk değişimleri dikkat çekmektedir. Güney ve batı cephelerinde moloz taş örgüsünün arasında restorasyon izleri görülmekte olup yer yer kesme taşlarla derzler görülmektedir. Kilisenin güneybatısında bir adet çan kulesi bulunmaktadır. Kilisenin ana girişinin bulunduğu güney cephesi, biri büyük biri küçük olmak üzere yan yana iki kapı açıklığına sahiptir (Şekil 8, sağ). Kapı açıklıklarının hizasında dikey dikdörtgen formlu ve sağır yarım daire kemerlerle kuşatılmış iki pencere açıklığı, cephenin üst kısmında ise dört küçük mazgal pencere ve taş işçilikli saçak bordürü güney cepheyi vurgulu hale getiren detaylardır. Cephe, profil silmeli kornişle sonlanmaktadır.

Şekil 9: Mor Cercis Kilisesi giriş açıklıkları (sol) ve Hayko bölümüne galeriden bakış (Yazar, 2024)

İç kısımlarda, tonoz örtü hizasına kadar duvar yüzeyi moloz taş duvar örgü tekniğine sahiptir. Derzlerde, yörede sıklıkla kullanılan "nıkar" denilen harç malzemesi kullanılmıştır. Ana mekânı örten çapraz tonozlar sıvalıdır. Hayklonun batı kısmında üç sivri kemer ile taşınan ikinci kat olan ziyah²⁹ yani galeri katı yer almaktadır (Şekil 9, sol). Galeriye çıkan merdivenler güneybatı ekseninde bulunan sivri kemerli kapının yanında yer almaktadır (Şekil 9, orta). Kilisenin doğu kısmında yerden iki basamak ile yükseltilmiş, Bizans kiliselerinde apsisin³⁰ bulunduğu bema³¹ bölümüyle aynı anlama gelen, madhbho (mihrap/mezbah) bölümü mevcuttur. Mihrabın kuzeyinde

²⁹ Kat anlamına gelen "Ziyah" sözcüğü, Süryani kiliselerinde koro veya kadınlar için yapılmış ikinci katı ifade etmektedir (Durak, 2011, s.72).

³⁰ Apsis/ Apsid, bir tapınak mekânında yönü belirleyen ve mihrabı içeren, yarım daire veya çokgen planlı, bazı yapılarda dışa taşkın, bazılarında ise dıştan duvarla gizlenmiş özellikle kiliselerde bulunan bir bölümdür. Apsisin kökeni Roma bazilikalarında da bulunan bir ucu çıkıntısıdır (Sözen ve Tanyeli, 1999, s.24).

³¹ Bema, erken Hristiyan kiliselerinde ruhani sınıf için ayrılmış yüksekçe platforma verilen ad olup Bizans dini mimarisinde sunağın yer aldığı ve kilisenin en kutsal alanı sayılan bölümüdür (Sözen ve Tanyeli, 1999, s.39).

ve güneyinde birer gnizo³² bölümü yer almaktadır ve bu 3 bölüm satro³³ ile örtülmüştür (Şekil 9, sağ).

Şekil 9: Hayklo bölümü, gude³⁴ önünden bakış (sol), batı bölümü, galeriye çıkan merdivenler (orta) ve galeri bölümü, kaburgalı tonoz örtü sistemi (sağ) (Yazar, 2024).

Apsis nişi bulunmamaktadır, ancak nişin yerini karşılayacak bir yarım daire formunda sağır kemer mevcuttur. Madhbhoda önde ikisi bezeli, arkada ikisi sade olmak üzere 4 sütundan oluşan bir kduşkudşin görülmektedir (Şekil 10). Kalker taş malzemenin oyma tekniği ile yapılmış kduşkudşinin ön cephesindeki sütunlar ve kitabesi dikkat çekmektedir. Kitabe Süryanice ve Gerşunice yazılmıştır. Kitabede “*M.S. 1893 yılında Patrik III. Petrus döneminde papazların ve müminlerin gayretiyle bu kutsal kduşkudşin yapılmıştır. Rab onların katkısını kabul etsin*” (İncidiş, 2012, s.8; Uygur, 2015, s.102) yazmaktadır. Madhbho ve gnizoların üst örtü sistemi çapraz tonozdur (Şekil 11). Hayklodan ve madhbho (bema) bölümünden gnizo (pastoforium) bölümlerine geçiş, yarım daire kemerli açıklıklarla yapılabilmektedir.

Şekil 10: Yarım daire kemerli kduşkudşin girişini çevreleyen bitkisel motifli bordür (sol), yakın çekim detayı (orta) ve kitabesi (sağ) (Yazar, 2024)

32 Gnizo, Bizans kilise mimarisi terminolojisinde yer alan ‘pastoforium hücrelerinin’ Süryanice’deki karşılığıdır. Bu mekânda litürjik eşyalar muhafaza edilmektedir (Kaplan, 2022, s.191).

33 Satro (vilo), mihrap yani bema bölümünü örten perdenin Süryanice ismidir (Durak, 2011, s.68; Demir, 2015, s.40; Kaplan, 2022, s.191).

34 Süryanice olan “Gude” terimi, kilise içerisindeki kürsü için kullanılmaktadır (Kaplan, 2022, s. 191).

Şekil 11: Kduşkudşin ve Bema üst örtüsü (Yazar, 2024).

Değerlendirme ve karşılaştırma

Hristiyan cemaatinin ibadet ihtiyacını karşılamak için yapmış olduğu imar faaliyetlerinin 19. ve 20. yüzyılda yeniden canlandığı, Mardin’de bu dönemde yapılmış yeniden inşa ve onarım faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Nitekim Mardin merkezde Ermeni ve Süryani cemaatlerin (Ortodoks ve Katolik) 19. ve 20. yüzyıla tarihli kiliseleri bulunmaktadır. Bu kiliselerden bir tanesi de Mor Cercis (Georgius) Kilisesi’dir. Yukarıda plan ve fotoğraflarla tanıtılan bu kilisenin ve dönemin daha iyi anlaşılması için aşağıda *Tarihsel Bağlam*, *Malzeme-Süsleme* ve *Cephe Tasarımı* ile *Plan*, *Yapı Elemanları* ve *Süsleme* başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Tarihsel bağlam

Mor Cercis Kilisesi ilk inşa edildiği hâliyle günümüze ulaşamamıştır. Bugünkü kilise, yıkılan eski tarihli bir kilisenin yerine 1885 yılında Patrik III. Petrus döneminde yeniden inşa edilmiş bir yapıdır. Nihayetinde Osmanlı Devleti’nin batılılaşma devrinin de tanığı bir yapıdır.

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılda Islahat ve Tanzimat fermanlarının ilanı sonucunda, gayrimüslimlere çeşitli ayrıcalıklar tanınmış ve böylece ülkedeki Hristiyanlara ve Yahudilere de çeşitli dini inanç ve ibadet konusunda serbesti sağlanmıştır (Adıyeke, 2012, s.44). 1839 yılında Tanzimat ve sonrasında 1856 yılında Islahat Fermanının ilan edilmesi ile hiçbir etnik nüfuzun birbirlerinden ayrılmaksızın eşit sayılması sonucunda imar faaliyetlerinin bu durumdan etkilendiği anlaşılmaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti’nin başkenti İstanbul’da bulunan Kırım Kilisesi (1858-1868), Surp Boğos Ermeni Katolik Kilisesi (1885) ve Saint Antoine Kilisesi (1906-1912) bu dönemin etkili olduğu

ortamının ürünü olarak Neo-gotik tarzda inşa edilmiş örneklerdir (Açıkyıldız, 1997, s.33). Bu durum Hristiyan cemaatin yoğun yaşadığı Mardin'de de bir etki yaratarak dinî mimari faaliyetlerinin artması sonucunu doğurmuştur (Açıkyıldız-Şengül 2018, s. 167). Bu bağlamda 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Mardin'de de kilise inşası ya da ciddi onarım faaliyetleri olmuştur (Akyüz, 1998, s. 87). Bu yapılardan bir tanesi de Mor Cercis Kilisesi'dir. Bu açıdan 19. yüzyıl, Mardin'de bulunan Süryani dini mimarisinin gelişimi açısından önemli bir zaman dilimi olarak düşünülmelidir (Açıkyıldız-Şengül,2018, s.167).

Malzeme, süsleme ve cephe tasarımı

Mor Cercis Kilsesi, yerel malzeme olan sarı kalker taş ve moloz taş duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Kilisenin örtü sistemi: dıştan beton düz dam, içten ise çapraz tonoz örtüdür. İç kısımlardaki duvarlarda moloz taş duvar örgüsü çapraz tonozlara kadar görünmektedir, tonozlar ise sıvalıdır. İçten ve dıştan oldukça sade olan kilisenin kduşkudşini taş süslemeli olup, yapının en dikkat çekici süsleme detayına sahiptir. Tüm cepheleri sade olan Mor Cercis Kilisesi'nin ana giriş cephesi olan güney cephesi giriş ve pencere açıklıklarıyla hareketlendirilmiştir. Yarım daire formlu kemer açıklıklı giriş, üç dilimli sağır kemerle çevrelenmektedir. Aynı düzenlemeye sahip giriş açıklığı bulunan bir kilise de Mor İsyo Kilisesi'dir. Mor Cercis Kilisesi'ne içten ve dıştan sade olması nedeniyle oldukça benzeyen bu kilisenin de en önemli hareketlilik unsuru güneydeki giriş açıklığıdır (Şekil 12, sol). Yine Mardin'de bulunan Mor Petrus-Mor Pavlus Kilisesi (1914) de dilimli sağır kemerli alınlıkla sonlanan bir giriş açıklığına sahiptir. Ancak bunlara kıyasla Mor Petrus-Mor Pavlus Kilisesi'nin giriş cephesi dışa taşkın payeler, kornişte bulunan bordürlü silmelerle ve giriş açıklıklarındaki üçgen alınlıkla düzenlenmiş taş işçilikli süslemelerle daha fazla hareketlendirilmiştir (Şekil 12, sağ).

Şekil 12: Mor İsyo Kilisesi (Şeyh Mansuri Cami) giriş açıklığı ve güney cephesine bakış (sol) ve giriş açıklığına yakın çekim (Yazar, 2024).

Mor Petrus-Mor Pavlus Kilisesi güney cephesinde bulunan üst pencere açıklığındaki taş işçilikli kompozisyonda üçgen alınlığın sütuncelere oturtulması şeklinde tasarlanması, Neoklasizm etkilerini çağrıştırmaktadır. Yine de 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığındaki zengin hareketli tasarıma oranla bu yapılar oldukça sadedir. Söz konusu kiliselerde uygulanan bu sade tasarım için, 19. ve 20. yüzyıl yapılarındaki batılılaşmanın etkisiyle yapılan hareketliliğin aksine, mütevazı bir tercihin ürünüdür, denilebilir.

Estetik anlayış bakımından 19. yüzyıl Osmanlı Dönemi mimari eserlerinde hareketli cephe tasarımı ön plana çıkmaktadır. Özellikle giriş açıklığının bulunduğu cephe, daha ayrıntılı dekore edilmiş olup taş işçiliği örneklerinin yoğun olarak kullanıldığı kısımdır. Bu yaklaşımı sergileyen yapılarda genelde üçgen alınlık, rozet, gülbezek, derin oyma ve eğri kesim tekniğinde yapılmış bitkisel motifler ve geniş pencereler bulunmaktadır.

Mardin'deki 19. ve 20. yüzyıl kiliselerine bakıldığında genel olarak ana cephe sade formdadır. Ancak kapı açıklığı üzerindeki üç dilimli kemer, iki kat seviyesinde yüksek duvar örgüsünün silme olmaksızın yükselmesi ve üst katta pencere dizilim tasarımı hâkim öğeler olarak öne çıkmaktadır. Üst kat pencere açıklığı uygulamasında mazgal pencere veya rozet formulu pencere açıklıklarının kullanıldığı görülmektedir. Bu cephe tasarımı Mardin geleneksel konut örneklerinde de tercih edilen bir yaklaşım olmuştur. 19. yüzyıl Osmanlı Dönemi sivil mimari örneği olan Mardin'deki Olgunlaştırma Enstitüsü Binası'nın (Hicri 1318/M. 1900-01) cephe tasarımı bu kiliselere kıyasla daha hareketli ve dinamik bir cephe tasarımına sahiptir (Şekil 13). Bu durum, Mardin'de batılılaşma etkisinin kiliselere kıyasla sivil mimari örneklerine daha çok tesir ettiğini göstermektedir.

Şekil 13: Mardin, Olgunlaştırma Enstitüsü Binası (https://mardinolgunlasma.meb.k12.tr/icerikler/tarihce_4729920.html, Erişim Tarihi: 06.01.2025).

Plan, yapı elemanları ve süsleme

Doğu-batı uzantılı dikdörtgen bir alana sahip kilisenin planı üç nefli bazilikalıdır. İki sıra ikişer destek dizilimi ana mekânı üç nefe bölmektedir. Güney cephede iki kapı açıklığıyla giriş sağlanan kilisenin batısında galeri

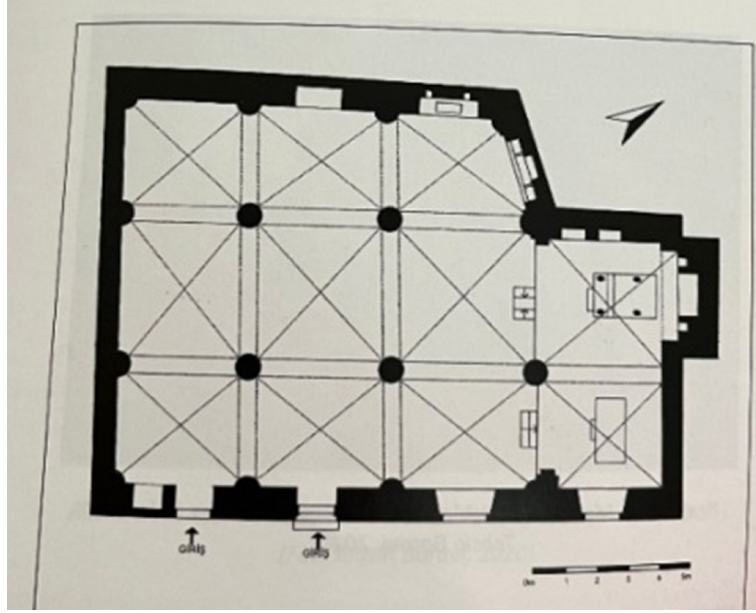
katı, doğusunda üçlü kduşkudşin yer almaktadır. Burada Bizans dönemi bazilikal planlı kiliselerde olduğu gibi dışa taşkın apsis bulunmamaktadır.

Mardin'deki erken tarihli bazilikal planlı kiliselerde çoğunlukla üç nefli yapılarda sütun yerine ayak destek unsuru olarak kullanılmıştır. Kırklar Kilisesi (sonradan kuzey ve güneyine birer nef eklendiği için şu an beş neflidir) (Şekil 14), Surp Kevork Kilisesi, Mor Mihayel Kilisesi ve İliyo Kilisesi buna örnek gösterilebilir. Bunların iç kısımdaki duvarlarında dizili bulunan arkadlar, iç kısmı hareketlendiren birer unsur olarak kullanılmıştır. Erken tarihli yapılardan bugün ayakta olanların çoğu kullanılır durumdadır. Günümüze kadar geçirdikleri çeşitli restorasyonlar, bu yapıların orijinalinin anlaşılmasını imkânsız kılmaktadır. Yapılan müdahaleler nedeniyle yapıların özgünlüğü anlaşılamamaktadır. Ancak bunların bazilikal plan şeması ve kullanılan moloz taş duvar örgüsü 19. ve 20. yüzyıl yapılarında da tekrar edilmiş görünmektedir. Özellikle 19. yüzyıl tarihli yapıların iç kısmında arkadların yani kemerlerin olmaması, nef ayırımının ayaklarda değil, sütunlarla yapılması benzer örnekler de göz önünde bulundurulduğunda, bir dönem özelliği ortaya koydukları söylenebilir. Kiliseler, doğu-batı yönünde gelişim gösteren dikdörtgen bir alana konumlanmıştır. Her üç kilisenin de giriş açıklıkları ikişer tane olup güney cephede bulunmaktadır. Söz konusu kiliselerin giriş açıklıklarının doğusunda pencere açıklıkları mevcuttur.

Şekil 14: Kırklar Kilisesi hayklo bölümüne bakış (Yazar, 2024).

Hayklonun merkezinde iki sıra halinde dizilmiş dört adet serbest sütun mevcuttur (Şekil 15). Kiliselerin mezbah (bema) bölümleri, iki platformdan oluşan merdiven dizisi ile yükseltilmiş olmaları sebebiyle benzerlik göstermektedir. Her iki kilisenin hayklo bölümünde batıdan mezbah bölümüne bakıldığında satro örtüsü görülmektedir. Kiliselerde gude mevcuttur. Kiliselerin mezbah bölümünün merkezinde kduşkudşin bulunmaktadır. Mor Cercis Kilisesi, Mor İsyö Kilisesi ve Mor Petrus-Mor Pavlus Kilisesi'nin örtü sistemi kaburgalı tonozdur.

Şekil 15: Mor Petrus Mor Pavlusi Kilisesi Planı (Kaplan, 2022).

Mor Cercis Kilisesi'nde Hayklo bölümünün batı kanadında bulunan merdivenlerle galeri katına çıkılmaktadır. Galeri bölümü, Mor Petrus-Mor Pavlus Kilisesi'nde yoktur; ancak Mardin Meryem Ana Süryani Katolik Kilisesinde ve Mor İsyö Kilisesi'nde galeri katı bulunmaktadır (Şekil 16). Bu bağlamda, Mor Cercis Kilisesi, Meryem Ana Kilisesi'yle benzerlik göstermektedir.

Şekil 16: Meryem Ana Kilisesi, galeriye bakış, (Kaplan, 2022).

Mor Cercis Kilisesi ve Mor İsyö Kilisesi'nin hayklo bölümünde, kuzey cephede duvar sadedir. Yüzeyinde herhangi bir açıklık veya bir niş bulunmamaktadır. Mor Petrus Mor Pavlus Kilisesi'nde ise hayklo bölümünün kuzey duvarında 2 adet niş bulunmaktadır. Mor Cercis Kilisesi'nin mezbah bölümü üçe ayrılmışken, Mor Petrus-Mor Pavlus Kilisesi'nde bu bölüm, orta ve güney gnizolardan müteşekkildir. Bu üç kilise de yüksek duvarlar ile

çevrelenmiş olup, çevrelerinde çeşitli birimler bulunmaktadır. Söz konusu kiliseler, geniş avlu içerisine konumlandırılmıştır ve yan birimlerinde papaz odaları mevcuttur. Bu dönem kiliseleri, yüksek duvarlarla çevrili, çan kulesiyle kurgulu bir avlu içerisinde gelişen bir kompleksin parçası olarak tasarlanmışlardır (Açıkyıldız-Şengül 2018, s. 168). Bu yapılarda hayklo bölümü geniş tutulmuştur. Hem ayin için geniş mekân yaratmak hem de ayine gelen insanların sosyalleşmesine imkân sağlayan mekân tasarımıyla bu kiliselerde geleneksel Mardin konutlarının özelliği de görülmektedir (Açıkyıldız-Şengül, 2018, s. 168). Mardin'de 19. yüzyılda inşa edilen kiliselerin önemli ortak özelliklerinden bir tanesi hayklonun üç nef ile ayrılmasıdır (Açıkyıldız-Şengül, 2018, s. 168). Mor Cercis Kilisesi bu kriterleri karşılaması bakımından 19. yüzyıl Süryani dini mimarisinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Kilisenin dış cephe tasarımı ve hayklonun üç nefe ayrılması bakımından Mor İsyö (Şeyh Mansuri Cami) ile ciddi benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Ancak günümüzde Mor İsyö Kilisesi camiye dönüştürülmüş³⁵ olduğu için yapılmış eklemelerle (Minare, mimber vs.) orijinal kilise olan Mor Cercis'ten işlevi ve günümüz durumu bakımından farklılık göstermektedirler.

Sonuç

Birbirinden farklı plan tiplerinden oluşan birçok kilise ve manastırlara ev sahipliği yapan Mardin, Süryani kültür ve sanatı bakımından oldukça önemli bir konuma sahiptir. Bu önemini tarih boyunca devam ettirdiğini köklü bir kilise inşa faaliyetiyle de göstermektedir. Nitekim yıkılmış eski tarihli kiliselerin yeniden inşa ettirilmesi veya çok ciddi eklemeler ve onarımlarla yenilenerek günümüze gelmiş Mardin'deki çok sayıdaki kilise de bunu kanıtlamaktadır. Özellikle 19. ve 20. yüzyıl başında yeni inşa edilmiş kiliselerin yanı sıra daha önce var olan ancak yıkılmış kiliselerin yerine yeniden inşa edilmiş kiliseler, yoğun bir imar faaliyeti olduğunu göstermektedir.

Mardin'de bulunan bu dönem yapılardan Mor Petrus-Mor Pavlus Kilisesi (1914), Meryem Ana (1860) ve Mor İsyö Kilisesi (Şeyh Mansuri Cami), Mor Cercis Kilisesi'yle (1885) karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu yapılardan Mor Petrus-Mor Pavlus Kilisesi, taş işçilikli cephe tasarımında yer bulan üçgen alınlık uygulamasıyla Neoklasik etkileri çağrıştırmaktadır. Ancak 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığındaki zengin hareketli tasarıma oranla bu kilise oldukça sadedir. Söz konusu diğer kiliseler ve Mor Cercis Kilisesi ise daha sade tasarımıyla, 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı batılılaşma etkili yapılarının cephe tasarımındaki hareketliliğe oranla, mütevazı bir tercihi sergilemektedir.

Plan tipi bakımından Mor Cercis Kilisesi, doğu-batı uzantılı üç nefli bazilikal bir plana sahiptir. Erken Hristiyanlık döneminin klasik plan şeması olan bazilikal planın 19. yüzyılda Mardin'de yapılmış bir versiyonu olması açısından bu kilise Hristiyan gelenekselliğine bağlılığı yansıtmaktadır. İçten ve dıştan oldukça sade görünen kilise, yöreye özgü sarı kalker moloz taş duvar örgülü tasarımıyla mütevazı bir Mardin mimarisini temsil etmektedir.

35 Mardin Kültür Envanteri, s.36'da bu bilgiye yer verilmiştir. Bu konuda bir literatür bulunmamaktadır.

Sonuç itibarıyla, 19. ve 20. yüzyılda Mardin'de Hristiyan dini mimarisinde serbest bir imar faaliyeti yürütülmüş olduğu görülmektedir. Osmanlının batılılaşma döneminin yerel uygulama örneği olan bu dönem Mardin kiliseleri, sade ve mütevazı tasarımlarıyla hem mimari estetikleri hem de kültürel değerleriyle birlikte günümüzde halen aktif kullanılmakta ve önemini korumaktadır. Mardin merkezdeki Mor Cercis Kilisesi de bu açıdan bilinmesi ve korunması gereken ünik bir kültür varlığıdır.

Etik Beyan (Ethical Statement)

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemektedir (This study does not require ethics committee approval).

Çıkar Çatışması (Conflict of Interest)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir (There is no conflict of interest in this study).

Yazar Katkısı (Author Contribution)

Fikir/kavramlaştırma (Concept/scope), N.K; alan çalışması (fieldwork), G.M.O ve N.K; metodoloji (methodology), N.K; tasarım ve dizayn (conception and design), G.M.O; denetleme/danışmanlık (supervision/consultancy), N.K; kaynaklar (resources), N.K ve G.M.O; analiz ve/veya yorum (analysis and/or interpretation), N.K; literatür taraması (literature), G.M.O ve N.K; görselleştirme (visualization), G.M.O; yazım (writing), N.K ve G.M.O; değerlendirme ve veri düzenleme (evaluation and data curation), N.K. Yazarların ikisi de makalenin yayımlanmış versiyonunu okumuş ve onaylamıştır (Both authors have read and approved the published version of the article).

Değerlendirme Süreci (Review Process)

Çift taraflı körleme (Double-blind peer review).

Telif Hakkı & Lisans (Copyright & License)

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır (Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0).

Yapay Zeka Beyanı (AI Disclosure)

Bu makale, yapay zeka kullanımıyla ilgili etik standartlara uygundur. Kullanım varsa beyan edilmiştir; yoksa bu ifade bilgilendirme amacıyla eklenmiştir (This article meets ethical standards on AI use. If AI tools were used, their role has been disclosed; if not, this note is for clarification).

Etik Bildirim (Complaints)

ijms@artuklu.edu.tr

ORCID

Necla Kaplan [0000-0002-2471-9947](https://orcid.org/0000-0002-2471-9947)

Gülsüm Mirzeoğlu Ok [0009-0007-8398-5683](https://orcid.org/0009-0007-8398-5683)

Kaynakça

- Açıkyıldız, B. (1997). *19. yüzyıl Osmanlı mimarlığında Neo-Gotik üslup* (Tez No. 63883) [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Açıkyıldız-Şengül, B. (2018). Mardin in the Post-Tanzimat era: Heritage, changes and formation of an urban landscape. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 5(2), 159–185. <https://doi.org/10.29333/ejecs/112>
- Adıyeke, N. (2012). Şeriye Sicilleri çerçevesinde XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Resmo Manastır Vakıfları. *20th CIEPO Symposium, New Trends in Ottoman Studies*, 27 Haziran–1 Temmuz 2012, Rethymno, Crete, Greece. *Abstracts*, 44.
- Ahunbay, M. (2021). *Güneydoğu Anadolu'da Geç Antik-Erken Orta Çağ yapıları*. GABAM Yayınları.
- Akyüz, G. (1998). *Mardin İli'nin merkezinde, civar köylerinde ve ilçelerinde bulunan kiliselerin ve manastırların tarihi*. Resim Matbaacılık.
- Akyüz, G. (2001). *Osmanlı Devleti'nde Süryani kilisesi: Osmanlı padişahları tarafından Süryani kilisesinin ruhani liderlerine gönderilen fermanlar*. Mardin Kırklar Kilisesi.
- Anschütz, H. (1984). *Die syrischen Christen vom Tur 'Abdin: eine altchristliche Bevölkerungsgruppe zwischen Beharrung, Stagnation und Auflösung*. Das Östliche Christentum, 34. Augustinus-Verlag.
- Banker, R. (1886). James Silk Buckingham. In *Dictionary of National Biography* (Vol. VII). Londra.
- Bell, G. L. (1911). *Amurath to Amurath*. Bodley Head.
- Bell, G. L. (1982). *The churches and monasteries of the Tur Abdin* (M. M. Mango, Ön söz). Pindar Press.
- Berchem, M. V., Strzykowski, J., & Bell, G. L. (1910). *The churches and monasteries of the Tur Abdin*. Amida. Heidelberg.
- Bilge, Y. (2012). Turabdin: Süryani kilise ve kültürünün beşiği. In İ. Özcoşar (Ed.), *Uluslararası Midyat Sempozyumu* (ss. 507–529).
- Bokförlag, B. (2008). *Mezopotamya Uygarlığında Süryani Halkı*. Anadolu Ofset.
- Brock, S. (1999). Turabdin: Eski Süryani-Arami Kültürünün Anavatanı. In H. Hollerweger (Düz.), *Canlı Kültür Mirası Turabdin*. Linz.
- Buckingham, J. S. (1855). *Autobiography of James Silk Buckingham; Including His Voyages, Travels, Adventures, Speculations, Successes and Failures* (Vol. 1). Longman.
- Çelik, T. (2014). *Turabdin'de Kalanlar*. Anadolu Ofset.
- DelCogliano, M. (2006). Syriac monasticism in Tur Abdin: A present-day account. *Cistercian Studies Quarterly*, 41(3), 311–349.
- Demir, M. (2012). Asur Kaynakları Işığında Tur Abdin. In *Uluslararası Midyat Sempozyumu* (ss. 43–66). Mardin.
- Demir, Z. (2015). *Süryani Ortodoks Kilisesi: Gelenekleri ve Yedi Gizi*. Anadolu Ofset.
- Dinç, E. (2023). *Mardin kırsalındaki Süryani dini mimarisinin incelenmesi ve koruma yaklaşımları* (Tez No. 800381) [Doktora tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

- Durak, N. (2011). *Süryani Ortodoks Kilisesi'nde İbadet*. Rağbet Yayınları.
- Elyiğit, U. (2020). *Mardin ili ve ilçelerindeki manastır mimarisi* (Tez No. 641964) [Doktora tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Elyiğit, U. (2023). *Mardin ili ve ilçeleri (Tur Abdin Bölgesi) Süryani inziva geleneğinin mimari tanıkları*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Hollerweger, H. (1999). *Turabdin: Eski Süryani-Arami Kültürünün Anavatanı*. Canlı Kültür Mirası Turabdin. Linz.
- İncidiş, B. (2012). *Mardin Eski Kale (Kal-It Mara) Mor Cercis Kilisesi* (M. İ. Uslu, Çev.). Retma Matbaa.
- Jules, L. (1967). Recherches archéologiques sur les églises du Tur 'Abdin. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 111(2), 324-333.
- Kaplan, N. (2021). Risk altındaki tarihi bir bina için uyarlanabilir yeniden kullanım önerisi: Ambar Köyü Kilisesi örneği. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 6(2), 459-483. <https://doi.org/10.26835/my.880058>
- Kaplan, N. (2022). *Mardin (Merkez) Hristiyan dini mimarisi*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Keser Kayaalp, E., & Erdoğan, N. (2013). The cathedral complex at Nisibis. *Anatolian Studies*, 63, 137-154. <https://doi.org/10.1017/S0066154613000070>
- Keser Kayaalp, E., & Erdoğan, N. (2017). Recent research on Dara/Anastasiopolis. In E. Rizos (Ed.), *New Cities in Late Antiquity: Documents and Archaeology* (Vol. 35, ss. 153-175).
- Keser Kayaalp, E. (2012). Geç-Antik Dönem'de kırsalda değişim: Turabdin Bölgesi'nde Hah Köyü. *Toplumsal Tarih Dergisi*, (221), 74-78.
- Keser Kayaalp, E. (2021). *Church architecture of late antique Northern Mesopotamia*. Oxford University Press.
- Keser Kayaalp, E. (Ed.), & Diğerleri. (2022). *Tur Abdin'in risk altındaki Süryani mimari mirası*. Kültürel Mirası Koruma Derneği (KMKD).
- Keser, E. (2002). *Tur Abdin Süryani Ortodoks dini mimarisi*. Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- King, D. (2019). *The Syriac world*. Routledge.
- Korkut, T. (2019). Turabdin Bölgesi Hristiyan dini mimarisinde Midyat (2017 yılı arkeolojik yüzey araştırması). *Atlas International Refereed Journal in Social Sciences*, 5(19), 323-349.
- Laflı, E. (2009). Hellenistik, Roma İmparatorluk ve Geç Roma Erken Bizans Dönemlerinde Nusaybin ve çevresi arkeolojisi: Şavi Höyük VI Roma ve Geç Roma Erken Bizans Çağları pişmiş toprak buluntuları. In *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyumu Bildirileri* (ss. 7-40). Ankara.
- Mango, M. M. (1982). Deux églises de Mésopotamie du Nord: Ambar et Mar Abraham de Kashkar. *Cahiers archéologiques*, 30, 47-70.
- Mardin Büyükşehir Belediyesi. (2022-2026). *Artuklu alan yönetim planı*. Anadoku.
- Niebuhr, C. (1778). *Reisebeschreibungen nanch Arabien und andern umliegenden Landern* (Vol. 2). Kopenhagen.
- Özcoşar, İ. (2007). *19. yüzyılda Mardin Süryanileri* (Tez No. 186276) [Doktora

- tezi, Erciyes Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Özhazinedar, T. (2024). Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi'nin tahlili. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 12(36), 759-786.
- Palmer, A. (1990). *Monk and Mason on the Tigris Frontier: The Early History of Tur Abdin*. Cambridge University Press.
- Palmer, A. (2010). La montagne aux LXX monastères: la géographie monastique du Tur Abdin. In *Le Monachisme Syriaque*. Geuthner.
- Pognon, H. (1907). *Inscriptions sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamie, et de la région de Mossoul*. Imprimerie nationale-Gabalda.
- Sarı, G. (2011). *Geçmişten günümüze Süryaniler ve Süryanilerin Türkiye'ye etkileri: İdil örneği* (Tez No. 280276) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Sinclair, T. A. (1989). *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey* (Vol. III). Pindar Press.
- Socin, A. (1881). Zur Geographie des Tur 'Abdin. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)*, 34. Leipzig.
- Sözen, M., & Tanyeli, U. (1999). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Tanör, B. (1992). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Tekin, A. S. (2020). James Silk Buckingham'ın gözünden XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin güney vilayetleri (Urfa, Diyarbakır, Mardin, Musul, Erbil, Kerkük, Kifri ve Bağdat). *İrtad*, 4, 117-155.
- Telli, E., & Top, M. (2021). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Süryani kiliselerine ait kiborium formlu Kduşkudşin örnekleri. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 223-252. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyuvasad/issue/63293/908206>
- Telli, E. (2022). *Süryani kiliselerinde Kduşkudşin (Mardin, Diyarbakır, Şırnak, Adıyaman örnekleri)* (Tez No. 765901) [Doktora tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Turan, V. M. (2019). *Midyat Süryani manastır ve kiliseleri* (Tez No. 596201) [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Uygur, H. K. (2015). *Kutsal mekân bağlamında Mardin Süryanilerinin anlatıları* (Tez No. 399626) [Doktora tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Wiessner, G. (1981-1993). *Christliche Kultbauten im Tūr 'Abdīn*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Yakup, İ. III. (1985). *Süryani Ortodoks Kilisesi genel tarihi* (M. Sevinç, Çev.). Hollanda.
- Yeşilbaş, E., & Irmak, H. (2023). Mardin İslami Dönem (11.-15. yüzyıl) dini yapılarında örtü sistemi. *International Journal of Mardin Studies*, 4(2), 22-43.

An Example of 19th Century Construction Activities in Mardin: Mor Cercis (Georgios) Church

Necla Kaplan Gülsüm Mirzeoğlu Ok

Abstract

The 19th century of the Ottoman Empire stands out as a period in which privileges were granted to minority groups to engage in various construction activities. During this process, Christian religious architecture was also revived; new churches were built or existing structures were repaired. This architectural movement can also be observed in examples from Mardin. The Mor Cercis (Georgios) Church, dated 1885 and the subject of this study, is an important structure that should be evaluated in this context. In this article, the church in question is examined both within the framework of art history and the effects of construction and repair activities carried out in Mardin during the 19th century Ottoman period on the church are discussed. In this context, a literature review on Christian religious architecture in Mardin was first conducted; documents from the period were examined and 19th and 20th century structures were investigated. Mor Cercis Church was observed on site, plan measurements were taken and documented with photographs. It was evaluated whether the structure reflected the characteristic features of the period in terms of plan scheme, decorative elements and building materials. The classical three-nave basilica plan scheme of the Early Byzantine period (4th–7th centuries) was reinterpreted with regional architectural elements and implemented in the Mor Cercis Church. The exterior and interior of the structure were kept quite plain, and rubble walls made of local yellow limestone were preferred in its construction. In addition, the Mor Cercis Church was compared with the Mor Petrus-Mor Pavlus Church (1914), the Virgin Mary Church (1860) and the Mor Isyo Church (Sheikh Mansuri Mosque) in Mardin from the same period; these structures were analyzed in terms of historical context, material, ornamentation, façade design, plan features and structural elements. As a result, it was revealed that the Mor Cercis Church exhibited certain similarities and differences with both contemporary structures and examples from the early 20th century.

Keywords: 19th century, Christian religious architecture, Mor Cercis Church, in Mardin.

Highlights

- Mor Cercis Church has been studied as an example of Christian architecture in 19th-century Mardin.
- The structure reflects a combination of early Byzantine plan schemes and local architectural elements.
- Similarities and differences have been highlighted by comparing it with contemporary churches.